

**РОЗДІЛ 1.
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 321.01

**ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

PRINCIPLES OF HUMAN RIGHTS FUNCTIONS OF THE STATE

Вишковська В.І.,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена принципам правозахисної функції держави. Зокрема, розкрито поняття принципів правозахисної функції держави, розглянуто їх ознаки. Наведено критерії класифікації принципів правозахисної функції держави, здійснено їх загально-теоретичний аналіз.

Ключові слова: принципи правозахисної функції держави, види принципів, ознаки принципів, загальні та спеціальні принципи, національні та міжнародні принципи правозахисної функції держави.

Статья посвящена принципам правозащитной функции государства. В частности, раскрыто понятие принципов правозащитной функции государства, рассмотрены их признаки. Приведены критерии классификации принципов правозащитной функции государства, осуществлен их общетеоретический анализ.

Ключевые слова: принципы правозащитной функции государства, виды принципів, признаки принципів, общие и специальные принципы, национальные и международные принципы правозащитной функции государства.

This article is devoted to the principles of human rights functions of the state. Specifically disclosed concept of human rights principles of state functions, considered their features. Shows the criteria for classification principles advocacy functions of the state by their general theoretical analysis.

Key words: human rights principles of state functions, types of principles, characteristics of the principles, general and specific principles, national and international principles.

Постановка проблеми. Реалізація і забезпечення принципів правової держави, одним з яких є принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, суть якого полягає в тому, що «жодні інтереси держави не можуть виправдовувати дії органів державної влади, якщо ці дії мають своїм наслідком нехтування чи жертвування людиною або її правами» [1, с. 85], спричинили істотне піднесення теоретичної і практичної значущості діяльності держави у сфері захисту прав людини, внаслідок чого особливої ролі серед ряду функцій держави набуває правозахисна функція.

Правовий захист – це складне, різнобічне явище правової дійсності, що пронизане певними загальними ідеями, які об'єднують його в єдине ціле і пов'язують із соціальним (економічним, політичним, культурним) життям. Ці найбільш загальні ідеї в сфері правозахисної функції визначаються її принципами. Без досконалого розуміння останніх не можна загалом зрозуміти сутності не тільки системи правового захисту, але й держави в цілому.

Однак, принципи правозахисної функції тривалий час не розглядалися як головні, сутнісні категорії, можливо, через те, що багато людей сприймає їх лише як ідеї, теорії, що є абстрактними, не пов'язаними з практичною діяльністю тих чи інших органів й таким чином необов'язковими до виконання, а відтак, завдання встановлення системи принципів та їх характеристика є незначущим, другорядним. Сьогодні актуальність звернення до комплексного дослідження принципів правозахисної функції держави зумовлена тим, що проблематика принципів правового захисту потребує нового всебічного розуміння та усвідомлення з урахуванням існуючих проблем теорії та практики на новій конституційній основі.

Стан дослідження. Питанням дослідження принципів багато уваги приділяли такі вчені як Є.О. Гіда, А.М. Завальний, М.С. Кельман, А.М. Колодій, Я.Ю. Кондратьєв, В.В. Копейчиков, Ю.В. Кривицький, С.Л. Лисенков, О.І. Наливайко, А.Ю. Олійник, Н.М. Оніщенко,

В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко, А.М. Васильєв та інші.

Мета – здійснити комплексне дослідження принципів правозахисної функції держави з урахуванням існуючих сьогодні проблем теорії та практики на новій конституційній основі.

Виклад основного матеріалу. Для більш глибокого розуміння категорії «принципи здійснення правозахисної функції держави», необхідно розглянути ознаки, що притаманні цим принципам. Оскільки принципи здійснення правозахисної функції держави є похідними від принципів права, то першим притаманні такі ознаки: нормативність, формальна визначеність, цільова спрямованість, обов'язковість, універсальність, комплексність, рівнозначність, стабільність, взаємозв'язок та взаємодія принципів правового захисту.

Характерною особливістю принципів здійснення правозахисної функції держави необхідно вважати те, що вони не розрізнені, а знаходяться в цілісній системі і субординації, яка відображає не тільки властивості юридичної надбудови, але й місце кожного у системі правового захисту [2, с. 43–44]. Зв'язок принципів здійснення правозахисної функції держави визначається єдиною метою. Для досягнення цієї мети вони повинні взаємодіяти.

Таким чином, принципи здійснення правозахисної функції держави є наслідком багатовікового розвитку людства, результатом осмислення закономірностей розвитку суспільства в цілому, втіленням його демократичних та гуманістичних традицій. Більш того, окреслені принципи носять об'єктивний характер та обумовлюються станом суспільних відносин, рівень розвитку яких багато в чому визначається цілями та завданнями, що стоять перед суспільством. Так, наприклад, завдання побудови правової держави та формування громадянського суспільства, складовим елементом яких виступає правозахисна функція держави, дозволяє сформулювати відповідні принци-

пи. Це своєрідна система координат, в межах якої повинна здійснюватися правозахисна діяльність держави й одночасно визначати вектор розвитку громадянського суспільства на майбутнє.

На нашу думку, під принципами здійснення правозахисної функції держави необхідно розуміти об'єктивно властиві для цієї діяльності відправні ідеї, безперечні вимоги, що ставляться до відповідних суб'єктів й які виражають найважливіші закономірності у сфері правозахисних відносин та відрізняються універсальністю, імперативністю та стабільністю.

Призначення принципів здійснення правозахисної функції держави обумовлене тим, що вони:

- 1) закріплюють основи здійснення правозахисної діяльності в суспільстві;
- 2) спрямовують розвиток і функціонування правозахисної системи;
- 3) впливають на суспільні відносини через механізм правового регулювання;
- 4) формують у правосвідомості громадян повагу до права;
- 5) виступають важливим критерієм законності дій суб'єктів правозахисної діяльності.

Основні принципи здійснення правозахисної функції держави складають цілісну систему, до якої можна віднести: принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип соціальної справедливості; принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності всіх перед законом; принцип гласності; принцип спільної діяльності органів державної влади України з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; принцип незалежності суб'єктів здійснення правозахисної діяльності; принцип професіоналізму та компетентності.

Усі ці принципи здійснення правозахисної функції держави можна поділити на такі групи:

– загальні: визначаються рівнем розвитку суспільства, що є результатом досягнення людства. До них слід віднести принципи гуманізму, принцип демократизму, принцип соціальної справедливості, принцип рівності всіх перед законом;

– спеціальні: своєрідна система координат, в межах якої здійснюється правозахисна функція держави. До цієї групи принципів належать: принцип верховенства права; принцип законності; принцип гласності; принцип спільної діяльності органів державної влади України з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; принцип незалежності суб'єктів правозахисної діяльності; принцип професіоналізму та компетентності.

Необхідно зазначити, що наведену класифікацію принципів здійснення правозахисної функції держави не слід сприймати як універсальну, а треба розуміти як фундамент до встановлення інших, нових критеріїв їх систематизації. Зауважимо, більшість із названих принципів закріплюються у нормативно-правових актах, що визначають повноваження правозахисних органів та організацій.

Для кращого розуміння принципів здійснення правозахисної функції держави, необхідно розкрити та проаналізувати їх зміст.

Принцип гуманізму, як загальноправовий принцип, посідає важливе місце в діяльності правозахисних органів та організацій, гуманне ставлення до людини є одним із принципів правозахисної функції держави, який полягає у захисті прав людини незалежно від расової чи національної належності, соціального походження, майнового становища, громадянства, віку, статі, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань та інших якостей людини.

Принцип демократизму забезпечує участь громадськості у діяльності щодо охорони та захисту права у сучасному суспільстві. Держава існує для людини, а не навпаки. Ще Ж.-Ж. Руссо писав, що основним завданням суспільного договору є знайти таку форму асоціації, що захищає й

обороняє всією загальною силою особу і майно кожного з членів асоціації і завдяки якій кожен, з'єднуючись з усіма, підкоряється, однак, тільки самому собі й залишається настільки ж вільним, як і колись [3, с. 207].

Принцип соціальної справедливості спирається на законність і правопорядок та зобов'язує суб'єктів здійснення правозахисної функції держави при виконанні завдань, що стоять перед ними, бути максимально об'єктивними, неупередженими, приймати рішення, що узгоджуються з нормами моралі, загальнолюдськими цінностями, передбачає безсторонній підхід до дослідження обставин справи, до осіб, що брали участь у цій справі тощо.

Принцип рівності всіх перед законом. Крім рівності перед законом і судом, принцип рівноправності містить у собі рівність прав і свобод людини та громадянина, а також рівні права і свободи чоловіка та жінки. Ці положення знайшли відображення в Основному законі нашої держави. Відповідно до конституційних норм, люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 Конституції України) [4].

Принцип верховенства права. Ст. 8 Конституції України проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [4]. Дотримання та практичне втілення цього принципу в діяльності всіх підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, фізичних осіб є необхідною умовою існування правової демократичної держави [5, с. 40].

Принцип законності в діяльності правозахисних органів та організацій полягає, перш за все, в чіткому, неухильному дотриманні та виконанні приписів закону. О.Є. Маноха зазначив, що суворе додержання законності в діяльності правозахисних органів є однією з принципових першооснов цієї діяльності [6, с. 87].

Принцип гласності. Цей принцип стимулює процес формування адекватної громадської думки в інтересах не тільки суб'єктів здійснення правозахисної функції держави, але і широких верств населення, що дає змогу підняти довіру в населення і засобів масової інформації до діяльності правозахисних органів.

Принцип спільної діяльності органів державної влади України з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням. Дотримання цього принципу є однією з умов підвищення ефективності діяльності суб'єктів здійснення правозахисної функції держави.

Принцип незалежності суб'єктів здійснення правозахисної функції держави. Дотримання цього принципу забезпечує довіру та повагу громадськості до правозахисної діяльності зокрема та до права загалом.

Принцип професіоналізму та компетентності. Належним чином здійснювати правозахисну функцію держави може лише компетентна особа. Слушним є твердження І.В. Солов'євич про те, що кожною справою, а насамперед – занадто правозахисною – мають займатися професіонали, а не аматори [7, с. 141].

У сучасному світі, коли проблема захисту прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити. Таким чином, права людини стали об'єктом регулювання не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства.

Необхідно зазначити, що у ході Другої світової війни були виявлені недоліки в міжнародному регулюванні прав та свобод людини. Цей етап у розвитку людства довів необхідність, з одного боку, підтримки міжнародного миру та безпеки, а з іншого – дотримання та захисту прав і свобод людини.

Потрібно звернути увагу на те, що основні принципи міжнародного права як основні правові гарантії захисту прав людини знайшли своє закріплення у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права (далі – Декларація) (1970 р.) і Заключному акті (1975 р.). Статут ООН і Декларація називають тільки сім принципів міжнародного права:

- 1) незастосування сили або загрози силою;
- 2) мирного вирішення міжнародних спорів;
- 3) невторчання;
- 4) співробітництва;
- 5) рівноправ'я і самовизначення народів;
- 6) суверенної рівності держав;
- 7) добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Заключний акт 1975 р. додатково назвав ще три принципи міжнародного права:

- 1) територіальної цілісності;
- 2) поваги і захисту прав людини;
- 3) непорушності кордонів.

Останній принцип визнано лише щодо європейського регіону, а це означає, що цей принцип не може вважатися універсальним [8, с. 303].

Необхідно зауважити, що важливою і водночас малодослідженою проблемою є питання ефективності впливу принципів міжнародного права на національні суспільні відносини в контексті захисту прав людини. Можна стверджувати, що ефективність впливу принципів міжнародного права, у першу чергу, залежить від того, наскільки повно й точно відобразились в останніх зовнішні закономірності міжнародного розвитку із врахуванням внутрішніх особливостей національного права. Ефективність впливу принципів міжнародного права на національну систему залежить від розробленості правових засобів держави, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин. Принципи міжнародного права як регулятори суспільних відносин у сфері захисту прав людини, мають загальну цілеспрямованість і визначають перспективи розвитку не тільки права, а й суспільства та сучасної держави в умовах глобалізації.

Отже, принципи здійснення правозахисної функції держави за сферою дії можна поділити на міжнародні (основні ідеї, що закріплені в міжнародно-правових нормах), та національні (знаходять своє закріплення в нормах чинного законодавства окремої держави).

За структурою права, на нашу думку, принципи здійснення правозахисної функції держави поділяються на матеріальні та процесуальні, публічні та приватні, об'єктивні та суб'єктивні.

До матеріальних принципів здійснення правозахисної функції держави, на нашу думку, належать принципи, що знаходять своє відображення в галузях матеріального права, а саме: принцип невідчужуваності й непорушності прав і свобод (ст. 21 Конституції України); принцип гарантованості і довічності прав і свобод (ст. 22 Конституції України); принцип рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом (ст. 24 Конституції України).

До процесуальних принципів правозахисної діяльності, на нашу думку, належать принципи, які відносяться до галузей процесуального права (кримінально-процесуальне право; цивільно-процесуальне право тощо):

– принцип права на оскарження в суді рішень дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України);

– принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальних та моральних збитків, що завдані незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України);

– принцип недопустимості зворотної дії закону (ст. 58 Конституції України);

– принцип права на правову допомогу (ст. 59 Конституції України).

Необхідно визначити, що право з перших стадій свого існування і до наших днів розвивається у вигляді двох відносно самостійних сфер – публічного й приватного права.

Публічне право – царина державних справ та їх самовлаштування: діяльність держави як публічної влади всіх публічних інститутів, регулювання діяльності державного апарату, адміністративних інститутів, адміністративних відносин, державної служби, кримінального переслідування та юридичної відповідальності [9, с. 61]. Ці відносини побудовані на принципах права, які в свою чергу складають основу правозахисної функції держави, а саме: субординації; ієрархії; імперативності; загальної заборони; правового захисту загальносуспільного інтересу тощо.

Приватне право – це сукупність правових норм, що регулюють відносини у сфері приватного інтересу, тобто регламентація правового статусу особи, захисту приватної власності, вільних договірних відносин, спадкування тощо [10, с. 69]. Ці відносини побудовані на принципах права, які в свою чергу складають основу правозахисної діяльності, а саме: автономії; добровільності; юридичної рівності; диспозитивності; координації; загального дозволу; правового захисту приватного інтересу тощо.

Вказані принципи визначають у публічному і приватному праві характер юридичного становища учасників (суб'єктів) правових відносин, їх правовий статус, характер їх суб'єктивних прав та обов'язків. Таким чином, можна стверджувати, що принципи публічного і приватного права – диспозитивності та імперативності, координації та субординації, примусовості та добровільності, захисту загально-соціальних та особистих інтересів, «Дозволено все, що прямо не заборонено законом» та «Заборонено все, що прямо не заборонено законом» – перебувають у діалектичному протиріччі і разом з тим вони єдині, бо належать до тієї чи іншої правової системи і функціонують у ній з метою ефективного захисту прав людини.

У структурі права визначають також об'єктивне та суб'єктивне право як складові його елементи. Проте, слід зауважити, що в даному разі визначаються не стільки структурні складові, як два аспекти розуміння та пояснення права в його об'єктивному та суб'єктивному значенні крізь призму здійснення правозахисної діяльності.

Об'єктивне право – нормативний регулятор, який є системою загальнообов'язкових, формально визначених принципів та норм, що служать критерієм правомірності чи неправомірності поведінки особи, юридичною основою, на підставі якої визначається наявність або відсутність у особи юридичних прав та обов'язків. Так, до принципів об'єктивного права належать: принцип загальнообов'язковості норм об'єктивного права; принцип несуперечності та пріоритетності закону щодо інших нормативно-правових актів; принцип загальної рівності суб'єктів права; принцип законності та гарантованості реалізації норм права, що закріплені в нормативно-правових актах; принцип об'єктивності юридичної відповідальності; принцип недопустимості зворотної сили нормативно-правового акта, який встановлює нову чи більш сувору юридичну відповідальність; принцип юридичного закріплення гуманності покарання, що сприяє виправленню засудженого тощо.

Суб'єктивне право – вид та міра можливої поведінки суб'єкта, що підлягає забезпеченню та охороні з боку держави. Суб'єктивне право має свою структуру: право на свої дії, право на дії зобов'язаної сторони, право на домагання до держави для захисту своїх суб'єктивних прав [10, с. 69].

Суб'єктивні права – динамічні, вони постійно виникають, змінюються і припиняються, їх загальну кількість

охопити практично неможливо, адже мільйони суб'єктів можуть мати права (обов'язки), що випливають з однієї норми, а у кожного суб'єкта права – комплекс різних прав (майнових, трудових, політичних, сімейних тощо) [9, с. 95].

Таким чином, до основних принципів суб'єктивного права належать: принцип забезпеченості суб'єктивного права; принцип демократизму суб'єктивного права; принцип активності суб'єктивного права; принцип безпосередності суб'єктивного права; принцип свободи та справедливості суб'єктивного права [9, с. 106–107].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна зазначити, що основні принципи здійснення правозахисної функції держави складають цілісну систему, до якої можна віднести: принцип гуманізму; принцип демократизму; принцип соціальної справедливості; принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності всіх перед законом; принцип гласності; принцип спільної діяльності органів державної влади України з органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; принцип незалежності суб'єктів здійснення правозахисної функції держави; принцип професіоналізму та компетентності.

Усі ці принципи здійснення правозахисної функції держави можна поділити на такі групи: 1) загальні (визначаються рівнем розвитку суспільства, що є результатом досягнення людства); 2) спеціальні (своєрідна система координат в межах якої здійснюється правозахисна функція держави).

Окрім цієї класифікації, принципи здійснення правозахисної функції держави поділяються за сферою дії на міжнародні (основні ідеї, що закріплені в міжнародно-правових нормах) та національні (знаходять своє закріплення в нормах чинного законодавства окремої держави); за структурою права на види: 1) матеріальні та процесуальні; 2) публічні та приватні; 3) об'єктивні та суб'єктивні.

Отже, досліджувані принципи правозахисної функції держави треба розуміти як відправні начала, незаперечні вимоги до такого виду суспільної діяльності як правозахисна, а тому їх слід враховувати при реформуванні системи правозахисних органів та організацій. Адже лише при виконанні цих принципів всіма правозахисниками із впевненістю можна говорити про демократичність та правовий характер держави в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лукаш О.Л. Принципи пріоритету прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів державної влади України / О.Л. Лукаш // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 12(74). – С. 85-86.
2. Кондратьев Р. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. Кондратьев, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2. – С. 43-45.
3. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. – М.: «Канон-пресс», «Кучково поле», 1998. – 416 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96%E2%F0#Find>
5. Коментар до конституції України / За ред. В.Ф. Опришко, Л.Є. Горьового, М.І. Корнієнка та ін. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – 378 с.
6. Маноха О.Є. Законність у діяльності правоохоронних органів і соціологія / О.Є. Маноха // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства. – К., 1993. – С. 83-88.
7. Солов'євич І.В. Державна влада в Україні і місце в ній правоохоронної діяльності: конституційно-правові аспекти: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 / Солов'євич Інесса Владиславівна. – К., 1997. – 172 с.
8. Білозьоров Є.В. Національне та міжнародне право: порівняльно-правовий вимір / Є.В. Білозьоров // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 3. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – С. 303-305.
9. Колодій А.М. Принципи права України: Монографія / А.М. Колодій / Національна академія внутрішніх справ України. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
10. Теорія держави та права: Навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, О.Л. Слюсаренко. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 175 с.